

УДК: 316.012:141.7

DOI: <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-18-3-29-43>

Афонін Едуард Андрійович,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: +38 067 244 4659, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Афонин Эдуард Андреевич,

доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры публичной политики и политической аналитики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Антона Цедика, 20, тел.: +38 (067) 244 4659, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Afonin Eduard Andriyovych,

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Chair of Public Policy and Political Analytics, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Anton Tsedik, 20, tel.: +38 067 244 4659, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Мартинов Андрій Юрійович,

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України, 01001, м. Київ, вул. Грушевського 4, тел.: +38 (044) 483 1572, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Мартынов Андрей Юрьевич,

доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела истории международных отношений и внешней политики Украины, Институт истории Украины НАН Украины, 01001, г. Киев, ул. Грушевского 4, тел.: +38 (044) 483 1572, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Martynov Andrii Yuriyovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher, Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 01001, Kyiv, Str. Hrushevsky, 4, tel.: +38 044 483 1572, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

АРХЕТИП ЯК ДЖЕРЕЛО ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Стаття присвячена еволюції соціального інституту науки, його взаємозв'язку із суспільними потребами, впливу архетипів індивідуального та колективного на інноваційну діяльність вченого. Доведено, що в основі розвитку сучасного — постмодерного раціонального суспільства лежить феномен інновації, який продукується соціальним інститутом науки. Зокрема, йдеться про те, що науку можна розглядати в різних контекстах: як специфічну систему спеціальних знань; як систему соціальних інститутів, орієнтованих на інновації; як діяльність, націлену на пошук істини. Розкрито соціально-психологічну природу наукового знання, яка пов'язана не тільки з індивідуальними досягненнями дослідника, а й виявом колективного несвідомого, зокрема архетипу-логосу як нематеріального культурно-історичного результату розвитку соціального інституту науки. Обґрунтовано застосування вітчизняної моделі “Універсального епохального циклу” для дослідження інституту науки, яка дає можливість розглянути цей соціальний інститут у природній логіці його культурно-історичного становлення і розвитку. Спираючись на ідеї французького філософа Жільбера Дюрана про існування двох класів архетипів (логос і міфос), акцентовано увагу на двох психосоціальних різновидах вченого (“раціонала” й “ірраціонала”) і результатів їхньої участі в інноваційному процесі. Перші виявляють схильність до артикуляції інноваційних ідей, джерелом-“натхненником” яких виступає архетип-логос у той час, як інші природно налаштовані на продукування нових міфів, джерелом яких виступає архетип-міфос. У висновку стаття скеровує на проведення спеціального дослідження еволюційної логіки інноваційного процесу від античності до сучасності з виокремленням “предметної специфіки” в цьому процесі кожної із суспільно-історичних епох. Ставиться також завдання визначення механізмів взаємозв'язку індивідуального інноваційного свідомого і архетипного колективного несвідомого.

Ключові слова: архетип, індивідуальне, інновація, колективне, логос, міфос, наука, психосоціальний тип, соціальний інститут, універсальний епохальний цикл.

АРХЕТИП КАК ИСТОЧНИК ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. Статья посвящена эволюции социального института науки, его взаимосвязи с общественными потребностями, влиянию архетипов ин-

дивидуального и коллективного на инновационную деятельность ученого. Доказано, что в основе развития современного — постмодернистского рационального общества лежит феномен инновации, который продуцируется социальным институтом науки. В частности, речь идет о том, что науку можно рассматривать в различных контекстах: как специфическую систему специальных знаний; как систему социальных институтов, ориентированных на инновации; как деятельность, нацеленную на поиск истины. Раскрыто социально-психологическую природу научного знания, которая связана не только с индивидуальными достижениями исследователя, но и проявлением коллективного бессознательного, в частности архетипа-логоса как нематериального культурно-исторического результата развития социального института науки. Обосновано применение отечественной модели “Универсального эпохального цикла” для исследования института науки, которая дает возможность рассмотреть этот социальный институт в естественной логике его культурно-исторического становления и развития. Опираясь на идеи француза Жильбера Дюрана о существовании двух классов архетипов (логос и мифос), акцентировано внимание на двух психосоциальных типах ученых (“рационала” и “иррационала”) и результатах их участия в инновационном процессе. Первые проявляют склонность к артикуляции инновационных идей, источником-“вдохновителем” которых выступает архетип-логос в то время, как другие естественно настроены на продуцирование новых мифов, источником которых выступает архетип-мифос. В заключении статья направляет на проведение специального исследования эволюционной логики инновационного процесса от античности до современности с выделением “предметной специфики” в этом процессе каждой из общественно-исторических эпох. Ставится также задача определения механизмов взаимосвязи индивидуального инновационного сознательного и архетипного коллективного бессознательного.

Ключевые слова: архетип, индивидуальное, инновация, коллективное, логос, мифос, наука, психосоциальный тип, социальный институт, универсальный эпохальный цикл.

ARCHETYPE AS A SOURCE OF INNOVATION PROCESS

Annotation. The article is devoted to the evolution of the social institute of science, its interrelation with social needs, the influence of the archetypes of individual and collective on the innovative activity of a scientist. It is proved that the basis of the development of modern as postmodern rational society is the phenomenon of innovation, which is produced by the social institute of science. In particular, we are talking about the fact that science can be considered in different contexts: as a specific system of special knowledge, as a system of social institutes that are oriented towards innovation, and as a search for truth. The socio-psychological nature of scientific knowledge is revealed, which is related not only to the individual achievements of the researcher, but also to the manifestation of the collective unconscious, in particular archetype-logos as an intangible

cultural-historical result of the development of the social institute of science. An application of the national model of '*Universal Landmark Cycle*' for the research institute of science, which allows considering the social institute of the natural logic of its cultural-historical formation and development. Based on the idea of the Frenchman Gilbert Durand on the existence of two classes of archetypes (logos and myths), the focus is on the two psychosocial varieties of the scientist (rational and irrational) and the results of their participation in the innovation process. The first ones are inclined to articulate innovative ideas, the source of which 'the inspiration' is archetype-logos, while others are naturally inclined to produce new myths, the source of which is the archetype-mythos. In conclusion, the article aims at conducting a special study of the evolutionary logic of the innovation process from antiquity to the present with the allocation of 'subject specificity' in this process of each of the socio-historical epochs. The task is also to determine the mechanisms of the interrelation of the individual innovative conscious and archetypal collective unconscious.

Keywords: archetype, individual, innovation, collective, logos, mythos, science, psychosocial type, social institute, universal epochal cycle.

Постановка проблеми. Постмодерне раціональне суспільство, ключовим механізмом розвитку якого є інновації та інноваційний процес актуалізують проблематику, пов'язану з функціонуванням та розвитком соціального інституту науки. Останній можна розглядати в різних епістеміологічних контекстах, зокрема: як особливу систему знань; як специфічну систему суспільних інститутів, покликаних продукувати, зберігати та поширювати знання; як специфічний вид діяльності, спрямованої на отримання певних пізнавальних результатів. Водночас заглиблення у соціальну і психологічну природу розвитку наукового знання вимагає адекватного осмислення як історичних аспектів розвитку науки, так і новітніх тенденцій науково-теоретичних синтезів та прикладних досліджень. Передусім це осмислення стосується психосоціальних аспектів становлення пост-

модерного суспільства знань, в якому здобуття, поширення, засвоєння та продукування нового знання є не лише результатом пізнавальної діяльності окремого дослідника-індивіда, а й виявом специфічного класу архетипів — логосу, як культурно-історичного результату розвитку соціального інституту науки [1].

Метою статті є спроба застосувати вітчизняну модель "Універсального епохального циклу" для дослідження соціального інституту науки та джерел його розвитку в сучасному постмодерному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури з проблеми дослідження свідчить, що соціальний інститут науки (як і інші соціальні інститути) має власну логіку розвитку. На індивідуальному рівні вона полягає в різних фазах роботи вченого, коли поетапно відбувається зародження нових ідей, їх

апробація та оформлення результатів досліджень, пошук нових, часто інтуїтивних рішень. На суспільному і цивілізаційному рівнях наука перебуває нині під впливом соціокультурного середовища і, зокрема, під впливом розмаїття інших соціальних інститутів суспільства. Макс Вебер у дослідженні 1921 р., присвяченому світовим релігіям, дійшов висновку, що в процесі розподілу праці наука виділяється в самостійну галузь під впливом “певної конфігурації соціальних цінностей” [2, с. 30]. Інший німецький соціолог К. Мангейм розглядав соціологію знань не лише як результат мислення, а й як наслідок впорядкування запасу знань, які наявні в соціальній дійсності. На його думку, знання повинні коригувати історико-культурний процес на основі адекватного розуміння і пояснення його соціальної сутності [3, с. 46]. Роберт Мертон у праці “Наука, техніка і суспільство в Англії XVII ст.”, яка була опублікована 1938 р., зазначав, що основні цінності пуританської моралі, тобто утилітарність, раціоналізм, індивідуалізм, вирішальним чином вплинули на інституційні ознаки сучасної європейської науки. Серед зазначених цінностей Р. Мертон виділяв: *універсалізм*, тобто спроби оцінки всіх знань з точки зору їх відповідності універсальним критеріям науки, їх *загальності* або доступності результатів наукових досліджень всьому науковому співтовариству, адже результати досліджень оцінюються всім науковим середовищем. Зрештою саме ці цінності формують етос науки та науковців як професійного соціального співтовариства.

Загалом концепція соціології науки, запропонована Р. Мертоном в літературі, отримала назву нормативного підходу. Натомість когнітивна концепція соціології науки, запропонована М. Малкеєм, ставить пізнавальну функцію науки в пряму залежність від її соціальної функції.

Ключова гіпотеза, яка висувається у цій статті, стосується спроби розглянути в межах циклічної концепції соціально-історичного розвитку і різних етапів еволюції соціального інституту науки: від докласичної, класичної, некласичної та постнекласичної науки. На кожному із зазначених етапів інституціоналізації науки, які відповідають окремим етапам розгортання універсального епохального циклу (революція, інволюція, коеволюція, еволюція) [4, с. 139–210], вирішуються специфічні завдання.

Таким чином, наука стає інструментом розв’язання конкретних соціально-історичних завдань, що постають на шляху становлення та розвитку суспільства. Відповідно до запропонованого О. Контом концепту ці завдання стають очевидними в контексті двох інваріантних видів пізнавальної діяльності: 1) *міфотворчість* як форма актуалізації найдавніших традиційних знань; 2) *експеримент, раціоналізація, суспільна практика* — не лише як критерій істини, а й як елемент зв’язку з конкретними суспільними потребами. Причому кожен новий етап розвитку науки наче за моделлю матрьошки нанизує досягнення попередників та створює передумови для наступних культурно-історичних періодів інновацій.

Виклад основного матеріалу.

Насамперед слід зауважити, що в сучасному інноваційному процесі так само, як і в його ранніх культурно-історичних формах часів Римської античності і Просвітництва провідну роль відіграють науковці, які наче представники греко-римської алхімії поєднують у собі інтуїтивний (містичний) та раціональний методи пізнання, що актуалізують і відповідні психологічні механізми забезпечення потреб функціонування та розвитку науки. Отже, йдеться про людей певного психологічного складу (психосоціального типу [5]) та наявні в них психологічні механізми: 1) *інтуїцію й інтуїтивно-образне мислення*, як сенсорно-перцептивний комплекс, що забезпечує зв'язок людини зі скарбницею незліченних багатств архетипу-логосу (одного з різновидів колективного несвідомого); 2) *раціональність*, яка принаймні з часу інституційного самовизначення класичної європейської науки стала і до останнього часу залишалася домінуючою. Обидва ці начала науково-дослідницької діяльності є двома кінцями нитки Аріадни, які ведуть вчених лабіринтами пошуку істини.

Епоха постмодерну, як вершина цивілізаційної сучасності, задає новий — раціональний вектор розвитку науки, все ж не відкидається міфологічне як регулятор інтуїтивно-образного мислення, який загалом змінює соціальні умови зумовленості знань [6, с. 10]. Зміст отримуваних на сьогодні знань детермінується не лише зміненою природою об'єкта пізнання (коли фокус уваги переводиться із зовнішніх форм предметів і речей на внутрішні, в т. ч. психологічні),

а й груповими, професійними, становими, ідеологічними та іншими установками й інтересами. Особливе значення за цих умов набуває експеримент та логіка наукової аргументації. Відповідно домінуючим стає раціональний психосоціальний тип вченого.

Нагадаймо, що наприкінці XIX ст. Ф. Енгельс у праці “Діалектика природи” (1872), посилаючись на соціальні потреби в науковому осмисленні навколишнього світу, запропонував класифікацію наук, в основу якої поклав форми руху матерії: математика, механіка (включно з астрономією), фізика, хімія, біологія, науки про мислення, науки про суспільство [7, с. 564–571]. У зазначеному вигляді ця класифікація відображає тенденції розвитку фундаментальних та прикладних наук на Заході. Але на початку XXI ст. стає зрозуміло, що природничі дисципліни істотно випередили гуманітарні у формуванні наукової картини світу. Зокрема, це стосується й прикладної складової управління не лише матеріальним, а й соціальним світом.

З огляду на це, вже в нових умовах британський філософ Г. Райл запропонував (1949) типологізацію знань за типом знання “як” і знання “що” [8, с. 318–319]. Із суто раціональної, навіть утилітарної точки зору знати означає вміти щось зробити. Водночас теоретичне, фундаментальне осмислення прикладного синтезу відстає нині на Заході від суто прикладних досліджень, що і створює сучасну специфічну кризу західної парадигми науки. Натомість для східної наукової традиції властивими були фундаментальні досліджен-

ня, які зараз переорієнтовуються на прикладні, міждисциплінарні наукові дослідження.

Однак ще циклом раніше, в період Просвітництва, І. Кант запропонував знайти загальний та правильний критерій істини для будь-якого знання [9, с. 159]. Проте шукати зазначений універсальний критерій поза історичного методу, тобто тлумачення зв'язку між розвитком науки та інтересами різних соціальних груп, ідеологій, конкретними історичними подіями, неможливо. Зокрема, І. Кант намагався знайти відповідь на питання, яким чином математика, що спирається на логіку, може бути застосована до наук про природу, які спираються на спостереження та експеримент. Цей видатний громадянин Кенігсберга вважав, що *час та простір існують у нашій свідомості незалежно від будь-якого досвіду*. Часово-просторовий континуум є трансцендентальною апіорною передумовою досвіду. Тому, на думку Канта, арифметика та алгебра, які виникли на основі ідеї часу, та геометрія, яка пов'язана з простором, можуть використовуватись в емпіричному знанні. Зазначені знання систематизуються за допомогою дванадцяти основних категорій, які описують певні речі з точки зору кількості та якості, конечності та безкінечності, випадковості та необхідності тощо. По суті, це є знання про зовнішню сторону речей. Внутрішня сторона "річ у собі" є недоступною для пізнання розумом.

Суттєвий внесок у соціологію знань зробив Г. Гегель, який зазначав, що будь-яке знання є результатом розвитку. Воно виникає, змінюється

під дією внутрішніх суперечностей та перетворюється на свою протилежність. Правда, він розглядав природу після акту творення як незмінну даність, а за законами розвитку давав право існувати лише пізнанню та суспільству.

Натомість К. Маркс критерієм предметної істинності визначив суспільну практику. На його думку, революція технологічна стає стимулом до соціальних змін. Водночас перемоги техніки начебто куплено ціною моральної деградації людини та суспільства. Всі наші відкриття, увесь наш прогрес приводять до того, що матеріальні сили наділяються інтелектуальним життям, а людське життя, позбавлене своєї інтелектуальної складової, опускається до ступеня простої матеріальної сили.

Отже, осмислення природи знань має охоплювати процес виникнення, розвитку, верифікації та зміни наукових парадигм, а також соціальної організації та етосу науки й науковців. А соціологія знань має включати дослідження соціально зумовленої історії наукової думки. В унісон цій думці польська дослідниця Б. Скарга вводить важливе для соціології знань поняття "інтелектуальної формації" як сукупності форм та істотного змісту мислення у певний історичний період [10, с. 13]. Безпосередньо розвиток соціології знань, визначення її предметного поля та кола досліджень пов'язується з німецькими соціологами, передусім, Максом Вебером, який зробив суттєвий внесок в осмислення етосу вченого, розглядаючи науку як покликання та професію, та Карлом Маннгеймом, який також розглядав феномен розвитку

європейської науки через призму соціології знання [2, с. 127].

Починаючи із 60-х років ХХ ст., значна увага у публікаціях, присвячених висвітленню історико-соціальних аспектів розвитку науки, приділялась проблематиці соціальних наслідків науково-технічної революції. У рамках класичної марксистської парадигми визнавалась ключова роль прогресу науки як передумови для соціального звільнення людини. Адже ще Ф. Енгельс зазначав, що виробництво рухає науку вперед швидше, ніж десяток університетів. Особливо властивим це явище було для світанку індустріальної доби в історії людства [3, с. 42].

Соціальна динаміка здобуття нових знань в умовах наростання тенденцій розвитку науково-технічної революції спонукала до поглибленої розробки соціально-філософського тлумачення генезису наукових знань.

Так, у 1962 р. Томас Кун опублікував працю “Структура наукових революцій”, у якій він запропонував двоступеневу модель механізму розвитку науки як соціального інституту. Тобто на нормативному етапі встановлюється певна парадигма. Вчені, які дотримуються її, утворюють специфічне співтовариство, що існує та функціонує за своїми стандартами та критеріями науковості. На цьому етапі відбувається уточнення фактів, апробація теорій, які погоджуються з емпірикою. У процесі досліджень можуть бути віднайдені артефакти, які не вписуються у стару наукову парадигму та вимагають нових гіпотез і теорій з метою своєї інтерпретації. Врешті появу нової парадигми Т. Кун

і називає науковою революцією [11, с. 25].

Проте в сучасних умовах розвитку постнекласичної науки більш адекватною, на наш погляд, є циклічна модель розвитку науки. Кожен її цикл складається із чотирьох періодів (революції, інволюції, коеволюції, еволюції) і загальна кількість таких циклів на сьогодні становить три. На нашу думку, ця модель більш органічно передає історичні аспекти розвитку наукових знань.

1. Зокрема, революційний етап **першого циклу розвитку науки** пов’язаний із її виникненням як виду інтелектуальної діяльності на Стародавньому Сході та в античному світі. Наука виникає унаслідок розподілу речей і слів, людини і навколишнього світу, суб’єкта та об’єкта, знання та етики.

При цьому за платонівською ідеєю, висловленою в інволюційний період людської історії, реальність поділялася на світ ідей та світ людського буття. Спеціаліст з історії античної філософії А. Лосев зазначав, що ідеї Платона можна інтерпретувати й суто із матеріалістичних позицій як розуміння сутності, тобто сукупності основних характеристик певних речей та процесів. Саме так тлумачив свого вчителя Аристотель. Але Платон розумів пізнання як відображення людськими органами почуттів вищого світу ідей — “такий собі рух від ідеального до матеріального”, в якому філософи за допомоги інтуїції краще спроможні пізнавати світ. При цьому проміжні за точністю результати пізнання, на думку прихильників платонівської школи, дає математика. Фізика ж, яка головним

чином спирається на спостереження, дає найбільш недосконале знання.

Водночас Аристотель, на відміну від Платона, наголошував, що ідеї, навпаки, є узагальнюючими сутностями речей, причому лише останні реально існують. Тому головне джерело знань це не абстрактне пізнання ідей, а дослідження реальних конкретних речей, явищ, процесів. За Аристотелем, найбільш цінні знання дають дослідження, які спираються на спостереження та логіку, тобто фізика і математика. Саме Аристотель першим побудував формально-логічні структури знання та став характеризувати наукове знання як мережу висловлювань, пов'язаних між собою за законами логіки.

Загалом наука доби грецької (інволюційної) та римської (еволюційної) античності була справою лише інтелектуальної еліти вільних людей, які не займалися фізичною працею. Світогляд греків, які обожнювали природу, виключав можливість для активного експериментування. Мабуть тому певна дихотомія між платонівським та аристотелівським підходами до теорії знань врешті спровокувала розбіжності між традиційними та суто науковими знаннями, між інтуїцією та розумом. Причому зазначені суперечності зберігаються й донині. Елементи грецької античної наукової традиції були адаптовані арабськими середньовічними вченими насамперед в енциклопедичній формі. Натомість європейці завдяки хрестовим походам, подальшому торговельному та культурному обміну знову отримали доступ до спадщини античної думки. Поряд з одкровенням — вищим

джерелом знань — виділяли розум як джерело знань про таємниці світу, логіку, спроможність послідовно мислити, а також чуттєве знання як джерело багатьох помилок. Проте саме на чуттєвому знанні будувались різноманітні експериментальні дослідження, які врешті стимулювали розвиток науки Нового часу.

2. Доба релігійної реформації змінила уявлення про місце людини у світі, стимулювала нові парадигми у розвитку наукових знань як фундаментальних, так і прикладних. Своєрідним символом емпіричного пізнання **другого циклу розвитку науки** — інволюційного Відродження (XIV–XVI ст.) і еволюційного Просвітництва (XVII–XVIII ст.) — став афоризм англійського політика і мислителя Френсіса Бекона “Знання — це сила”, яке він сформулював у методологічній праці “Новий Органон” (1620). Від цього часу точні науки стають безпосередньо пов'язаними з експериментом та математикою. Провідна роль експерименту суттєво вплинула і на гуманітарні знання у контексті спроб побудови механістичних моделей суспільства.

У XVI–XVIII ст. відбувається інтенсивний розвиток мануфактур, які вимагають розв'язання низки технічних проблем. У цих соціально-історичних умовах Р. Декарт вирішує проблеми механіки, а Ф. Бекон висуває ключову тезу нової науки, ставить їй за мету панування над природою заради підвищення добробуту суспільства та вдосконалення виробництва. Таким чином, було сформульовано сучасний етос науки [12, с. 54].

Особливе місце в історії науки посідає період Просвітництва, який

ідентифікується з початком еволюційної стадії розвитку наукових знань другого епохального циклу. Врешті у XVII ст. суттєво впливали на розвиток науки раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.-В. Лейбніц) та емпіризм (Ф. Бекон, Дж. Локк).

Раціоналісти наголошували на винятковій важливості доказового логічного знання. Натомість емпіризм шукав відповідь на питання джерела знань про реальний мінливий чуттєво усвідомлений світ, який не є тотожним суто математичним схемам. Зокрема, Д. Юм зазначав, якщо єдиним джерелом знання є відчуття, то неможливо знати, чи існує що-небудь за їх межами, ми можемо не знати нічого іншого, крім відчуттів.

3. Складним і суперечливим виявився **третій цикл розвитку науки**, пов'язаний із добою соціального Модерну (XIX – початок XX ст.) і Постмодерну (середина XX – початок XXI ст.). Зокрема, філософська думка доби модерну, що її розпочала Велика французька революція (1789–1794), здебільшого наділяє цю соціально-історичну епоху раціональністю – терміном у найширшому сенсі, який означає розумність, свідомість, протилежність ірраціональності [13]. Натомість суспільство загалом та соціальні якості окремого індивіда цієї пори є виключно поведінкові категорії ірраціонального.

Насправді ж, раціональних ознак суспільство, наука і культура набувають у постмодерному суспільстві, яке бере початок від подій Великої депресії (1929–1933) у США, що поширилося після Другої світової війни у Західній Європі та Японії і на-

бирає нової сили наприкінці XX – на початку XXI ст. в решті країн світу, в тому числі на пострадянському просторі.

Парадоксально, але на нинішньому еволюційному етапі розвитку науки та електронних інформаційних комунікацій, коли чуттєве пізнання за екраном персонального комп'ютера знову стає провідним видом інтелектуальної діяльності, людський розум знову опиняється у віртуальній реальності, яка піддається лише раціоналізму математичної логіки програмування.

Врешті соціокультурна зумовленість сучасного суспільства та його наукових інновацій, які суттєво просунули вперед європейське суспільство, наглядно ілюструється історичним прикладом використання пороху. Зокрема відомо, що його властивості першими відкрили китайські алхіміки, але своє військове застосування порох отримав у Європі. Китайці його переважно використовували для святкових феєрверків, а європейці, головним чином, – для нанесення максимального збитку ворогу. Однак найбільші наслідки цей винахід завдав у Європі не скільки середньовічним замкам та лицарству, скільки феодальній соціальній культурі загалом, стимулювавши перші паростки централізованих національних держав.

У XIX – на початку XX століть поступово змінюється характер стосунків між наукою та суспільством. Акумулявавши багатий спадок емпіричних знань, наука узагальнює досягнення практики та переходить до більш ефективного вирішення завдань, які практика ставить пе-

ред нею. Причому інженерна думка та наукова творчість розвиваються паралельно. Карл Поппер зазначав, що знання накопичуються еволюційно, не швидше, ніж утворюється зворотний зв'язок через спробу їх верифікації та перевірки. Тому, на його думку, зміни в суспільстві теж відбуватимуться не швидше, ніж складатиметься запит на перевірку здобутих соціальних знань у суспільстві.

Принципово новий етап розвитку наукових знань настав з початком науково-технічного прогресу, який істотно вплинув на соціальні відносини. Слід зауважити, що технологічний фактор завжди відігравав суттєву роль не лише в економічних та соціальних процесах, а й впливав на формування політичної системи світу модерну. На цьому наголошували американці Елвін Тоффлер, описуючи сільськогосподарську, індустріальну та постіндустріальну епохи, і Френсіс Фукуяма, який слушно зауважував, що індустріальна доба з її заводами, залізницями та новою соціальною структурою зробила можливим виникнення та функціонування веберівської централізованої держави [14, с. 94].

Посилення інституційного впливу науки під час науково-технічної революції пов'язано зі зміною соціального статусу вченого. В контексті цієї тенденції французький соціолог П. Бурдьє розглядає професійне або вчене звання як певне юридичне правило соціальної перцепції, буття, яке сприймається як гарантоване право. Це інституціоналізований та законний символічний капітал, який є невіддільним від вченого звання [15, с. 75]. Розвиток науково-технічних

досліджень стимулює хвилю нових соціальних практик, патентування наукових відкриттів тощо.

Доступ до інформації та швидкість її отримання змінює нашу уяву щодо глобальних та регіональних меж. А наш інтелект суттєво змінює традиційні суспільні практики і матеріальне виробництво. Визначальними чинниками при цьому стають інновації, освіта та кваліфікація. Характерними рисами класичного європейського наукового знання є намагання досягти якомога більшої ефективності. Мотивація пізнання, будучи однією з визначальних рис людської природи, намагається сягнути думкою до найпотаємніших та найнебезпечніших глибин істини як до таємниць ядерної будови, так і першопочатків людського геному.

Нове комунікативне середовище трансформує саму природу інформації та інформаційну мережу соціальності. Завдяки комунікаційній революції людство отримало можливість блискавично розповсюджувати свої знання. Високі технології та біотехнології змінюють навколишній світ людини. Вже тривалий час можливості щодо клонування людини тиснуть на усталені релігійні уявлення та цінності. Тотальна комп'ютеризація змінює уявлення про матеріальний та віртуальний світи, коли в першому з них перебуває фізичне тіло людини, а в другому — його дух.

Отже, що ефективнішою стає наука, то менш спроможною вона є для пошуку відповіді на питання щодо сенсу людського існування. З огляду на це потрібні нові механізми взаємодії між наукою та соціальними процесами. Актуальною лишається

хіба що думка античних греків: той, хто прогресує у науках, але відстає в моралі, швидше регресує, ніж прогресує. Тобто перевага суто когнітивних раціоналістичних наукових процедур, орієнтованих переважно на утилітарні повсякденні потреби, відтісняє на другий план нормативні функції науки. Російський науковець С. Кара-Мурза слушно наголошує, що наука замінила церкву як вищий авторитет, який легітимізує політичний устрій та соціальний порядок [16, с. 6].

Взагалі вперше гостре відчуття кризи наукового бачення модерної картини світу спостерігалось на межі ХІХ–ХХ століть, коли відкриття електрона поховало сподівання на атом як фундамент Всесвіту. На початку ХХІ століття російський філософ Олександр Панарін слушно наголошував на зміні ідейної атмосфери в науковому середовищі. Ідея прогресу, яка визріла в надрах науки і стала однією з головних підстав ідеології індустріалізму, здається переживає кризу разом із ним. Під сумнів поставлено головні постулати ідеї прогресу. По-перше, сумнівним стало переконання в тому, що штучне, створене за рецептами передового наукового знання є кращим за природне або успадковане від предків. По-друге, заперечується переконання щодо безкінечності прогресу, нарешті, по-третє, відкидається ідея соціокультурної універсальності прогресу [17, с. 91].

У нинішньому перехідному стані українське суспільство та більшість країн світу “переживають” інституційні зміни, розвиваються соціальні структури, слабшають соціальні

зв'язки, порушується ієрархія факторів, які складають механізми відтворення соціальних структур. У тому числі розвивається причинно-наслідковий зв'язок, що лежить в основі раціонального наукового методу [17, с. 308].

Унаслідок цього тимчасова неспроможність певних технічних рішень, як породження певної наукової моделі бачення світу, є так само неспроможною, як і сама модель. Тож будь-які технічні проблеми принципово неможливі для вирішення в одній моделі, вирішуються в іншій. Врешті ми не можемо сьогодні сказати, які саме історично зумовлені знання, встановлені вчора, завтра будуть дезавуйовані. Визнавши ймовірний характер знання, ми мусимо погодитись із тезою, що передбачення минулого таке ж складне, як і прогнозування майбутнього [18, с. 212].

Таким чином, можна констатувати, що на нинішньому перехідному етапі соціального розвитку в міру того, як систематизується прикладне знання, зростає суспільна потреба у фундаментальному теоретичному осмисленні таких здобутків. Насамперед це стосується наукової традиції, яка оформилась у трансатлантичному цивілізаційному ареалі. Натомість нинішню наукову кризу в країнах Сходу і Півдня можна розглядати як таку, що трансформує їхню колишню фундаментальну науку в бік вузькоспеціалізованих прикладних досліджень, а відтак для збереження цілісного наукового бачення виникає потреба в міждисциплінарному зв'язку та компаративістиці.

Нинішній еволюційний етап розвитку науки, що ми його донині од-

нобічно пов'язуємо з впливом процесів глобалізації (універсалізації), насправді знаходяться під впливом ситуації, в якій, як зазначає шотландський соціолог Роланд Робертсон, “глобальні та локальні тенденції взаємодоповнюють і взаємопроникають одна в одну, хоча в конкретних ситуаціях можуть прийти у зіткнення” [19]. У цьому контексті Президент Міжнародної соціологічної асоціації А. Мартінееллі зазначає, що міжнародні наукові асоціації намагаються посилити престиж та вплив конкретного професійного співтовариства. Тому міжнародні наукові асоціації в галузі соціальних наук покликані сприяти глобальному управлінню шляхом збагачення публічного дискурсу на світовому рівні, шляхом чесного аналізу різних вимірів глобалізації [20, с. 25]. Це стосується і завдань досліджень у галузі соціології знань та її історичних аспектів, які полягають у міждисциплінарних та компаративних дослідженнях, покликаних сприяти пошуку нової парадигми постнекласичної науки.

Натомість сьогодні увага науковців більшості країн світу, які працюють у різних галузях знання, концентрується на потребах прикладних досліджень, а відтак відбувається накопичення суттєвих обсягів прикладного знання, яке вимагатиме і відповідного теоретичного осмислення. Це завдання стає актуальним для західного трансатлантичного цивілізаційного ареалу, який вже сьогодні торує нову – постмодерністську перспективу розвитку інституту знань.

Саме різновекторна властивість завдань інституту науки сьогодні, на

нашу думку, визначає нову парадигму постнекласичної науки для Західного та Східного цивілізаційних ареалів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений у статті побіжний культурно-історичний аналіз розвитку інституту науки засвідчує наявність щільного взаємозв'язку між психосоціальними властивостями вченого і результатами його інноваційної діяльності. У зв'язку з цим бачиться доцільним розгорнути з використанням вітчизняної методологічної моделі “універсального епохального циклу” спеціальний повноцінний (від античності до сучасності) аналіз дослідження логіки становлення та розвитку інноваційного процесу, виділивши при цьому:

- *“предметну специфіку”* в інноваційному процесі кожної із суспільно-історичних епох;

- *джерела розвитку простору архетипів колективного несвідомого*, взявши за основу теорію поетапного формування розумової дії Петра Гальперіна, зокрема такі її складові, як: генеза (матеріальна, матеріалістична, перцептивна, зовнішньоречова, внутрішньоречова форми) та структура (орієнтовна основа – знанняєва і операційна основи) інтелектуальної дії;

- *суспільно-історичні етапи “розвитку” і “продукування” архетипів колективного несвідомого* у їх взаємозв'язку з інноваційним процесом;

- *суб'єкти-“транслятори” архетипів колективного несвідомого в інноваційний процес* у їх взаємозв'язку із психосоціальними властивостями та різновидами архетипів логос і міфос;

• особливості взаємозв'язку колективного несвідомого з науково-освітнім пізнавальним процесом; можливі наслідки для ефективності останнього в контексті сталого розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голованова Н. Про самодостаточних українців, психотип “геніальності” и медиапространство метамодерна [Електронний ресурс] / Н. Голованова. — Режим доступа : <https://www.krugozormagazine.com/show/afonin.3815.html>
2. *Hermann Korte*. Einführung in die Geschichte der Soziologie. — Opladen, 1993.
3. Малкей М. Наука и социология знаний / М. Малкей. — М., 1983.
4. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід: монографія / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. — Х. : Золота миля, 2008. — 504 с. — (“Відкрита дослідницька концепція”. Вип. № 5).
5. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг; пер. с нем. С. Лорие, перераб и доп. В. Зеленским ; под общ. ред. В. Зеленского. — М.: Университет. кн. АСТ, 1995. — 717 с.
6. Кохановский В. П. Философия и методология науки / В. П. Кохановский. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 576 с.
7. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. — Сочинения. — Т. 20. — М., 1961.
8. Современная западная философия. Энцикл. слов. / под ред. О. Хоффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова, при участии Т. А. Дмитриева. — М., 2009.
9. Кант И. Критика чистого разума // Сочинения. — Т. 3. — М., 1964.

10. Скарга Б. Межі історичності / Б. Скарга. — К., 2002.
11. Кун Т. Структура научных революций. — М., 1975.
12. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки (XVII–XVIII века). — М., 1987.
13. Рациональність [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
14. Лебедева М. М. Новые технологии как политико-образующий фактор в меняющейся структуре современного мира // Мир и Россия на пороге XXI века. Вторые Горчаковские чтения. — М., 2001.
15. Бурдые П. Социология политики. — М., 1993.
16. Кара-Мурза С. Г. Идеология и мать ее наука. — М., 2002.
17. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование. — М., 2000.
18. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории. — М., 2001.
19. Robertson R., Knondker H. Discourses of globalization: Preliminary considerations // International sociology. — L., 1999. — Vol. 13, 1. — P. 25–40.
20. Мартинелли А. Рынки, правительства, сообщества и глобальное управление // Социол. исследование. — 2003. — № 1.

REFERENCES

1. *Golovanova N.* (2019). Pro samodostatochnykh ukraintsev, psikhotip “genialnosti” i mediaprostranstvo metamoderna [About self-sufficient Ukrainians, the “genius” psycho-type and the media space of metamodern]. www.krugozormagazine.com. Retrieved from

- <https://www.krugozormagazine.com/show/afonin.3815.html> [in Russian].
2. *Korte H.* (1993). Einführung in die Geschichte der Soziologie. Opladen [in German].
  3. *Mulkay M.* (1983). Nauka i sotsiologiya znaniy [Science and the Sociology of Knowledge]. Moscow [in Russian].
  4. *Afonin E. A., Bandurka O. M., Martynov A. Yu.* (2008). Sotsialni tsykly: istoryko-sotsiolohichni pidkhid [Social cycles: historical-sociological approach]. Kharkiv: Vyd-vo "Zolota mylia" [in Ukrainian].
  5. *Jung C. G.* (1995). Psikhologicheskie tipy [Psychological types]. (S. Lorie, Trans). V. Zelenskiy (Eds.). Moscow: "Universitetskaya kniga" AST [in Russian].
  6. *Kokhanovskiy V. P.* (1999). Filosofiya i metodologiya nauki [Philosophy and Methodology of Science]. Rostov-on-Don: Feniks [in Russian].
  7. *Engels F.* (1961). Dialektika prirody [Dialectics of Nature]. Sochineniya — Works. (Vols. 20). Moscow [in Russian].
  8. *Khoffe O., Malakhov V. S., Filatova T. A., Dmitriev V. P.* (Eds.). (2009). Sovremennaya zapadnaya filosofiya. Entsiklopedicheskiy slovar [Modern Western philosophy. Encyclopedic dictionary]. Moscow [in Russian].
  9. *Kant I.* (1964). Kritika chistogo razuma [The Critique of Pure Reason]. Sochineniya — Works. (Vols. 3). Moscow [in Russian].
  10. *Skarga B.* (2002). Mezhi istorychnosti [The boundaries of historicity]. Kyiv [in Ukrainian].
  11. *Kun T.* (1975). Struktura nauchnykh revolyutsiy [Structure of scientific revolutions]. Moscow [in Russian].
  12. *Gaydenko P. P.* (1987). Evolyutsiya ponyatiya nauki (XVII–XVIII veka) [Evolution of the Concept of Science (17th–18th centuries)]. Moscow [in Russian].
  13. Ratsionalist [Rationality]. uk.wikipedia.org. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Раціональність> [in Ukrainian].
  14. *Lebedeva M. M.* (2001). Novye tekhnologii kak politiko-obrazuyushchiy faktor v menyayushcheysya strukture sovremennogo mira [New Technologies as a Political-Forming Factor in the Changing Structure of the Modern World]. Mir i Rossiya na poroge XXI veka. Vtorye Gorchakovskie chteniya — World and Russia on the threshold of the 21st century. Second Gorchakov's readings. Moscow [in Russian].
  15. *Burdye P.* (1993). Sotsiologiya politiki [Sociology of politics]. Moscow [in Russian].
  16. *Kara-Murza S. G.* (2002). Ideologiya i mat ee nauka [Ideology and its mother science]. Moscow [in Russian].
  17. *Panarin A. S.* (2000). Globalnoe politicheskoe prognozirovanie [Global political forecasting]. Moscow [in Russian].
  18. *Nazaretyan A. P.* (2001). Tsvivilizatsionnye krizisy v kontekste Universalnoy istorii [Civilizational crises in the context of universal history]. Moscow [in Russian].
  19. *Robertson R., Knondker H.* (1999). Discourses of globalization: Preliminary considerations. International sociology, 13, 1, 25–40 [in English].
  20. *Martinelli A.* (2003). Rynki, pravitelstva, soobshchestva i globalnoe upravlenie [Markets, governments, communities and global governance]. Sotsiologicheskie issledovaniya — Sociological Studies, 1, 16–28 [in Russian].